

Extended Abstract

DOI: 10.22099/JBA.2025.47856.4419

Internal Structure of Mental Spaces in Metaphors of the Story of “Rostam and Sohrab” Based on Fauconnier’s Theory

Abolfazl Mosafa Jahromi*

Azim Jabbare Naserou

Introduction

Metaphor is one of the topics that has always been discussed in literature and has been looked at from different perspectives. Among the new approaches is the cognitive view of metaphor, which can be found in Fauconnier's theory (Fauconnier, 1994). From Fauconnier's point of view, metaphor can be analyzed in terms of mental spaces. Mental space is defined as going from one space to another.

The characteristic of the approach of mental spaces and the general cognitive view of metaphor is that metaphor is considered to be a wider and more flexible phenomenon compared to its conception in traditional view, including in literature. The metaphors of the text of “Rostam and Sohrab” are not uniform and are significant from different dimensions. The common feature of all metaphors is that the power frame controls them from above. Metaphors differ in their abstraction. The metaphors attributed to Rostam and Sohrab are on the way of becoming abstract, but a group of metaphors of *Makniyeh* go from abstract to concrete. Another subcategory of *Makniyeh* metaphors can be analyzed in terms of the relationship between the components of a frame.

Background

One of the issues raised in literature is whether metaphor in literature is different from non-literary texts. In this regard, there are two main approaches: first, the approach that believes in the lack of connection

* Assistant Prof of Linguistic, Jahrom University, Jahrom, Iran.
a.mosaffa.jahromi@gmail.com

Article Info: Received: 2024-11-02, **Accepted:** 2025-04-23

COPYRIGHTS ©2026 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publisher.

between literary metaphors; second, the approach that believes in the connection between literary and non-literary metaphors (Mukařovský, 1970:42).

In the texts, this deviation from language norm brings parts of the text to the foreground and practically gives the reader a new world view and perspective. In this tradition, metaphor is interpreted as a linguistic deviation at the semantic level (Short, 1996:43).

This group of researchers considers metaphor in literature to be different from metaphor in non-literary texts because metaphors interact with each other and other aspects of the text (Nowotny, 1965:72ff).

Although specialists such as Leach and Short are fully aware of the cognitive nature of metaphor, they nevertheless emphasize its linguistic nature. In contrast, Tsur (1992:1) uses cognitive theories in poetry to construct and influence them. Tsur believes that metaphorical expressions have a logical contradiction that can be solved by suspending the characteristics of the vehicle and transferring them to the tenor (1992:209ff).

In opposition to the general belief in the lack of connection between literary metaphors and other metaphors, Lakoff and Johnson (1980) and Lakoff and Turner (1989) present a cognitive theory based on the premise that natural language is full of metaphors, and poems can be considered the center of new metaphors that comprise the foundations of everyday creative use (Lakoff and Turner, 1989:67-72). The advantage of this approach is that it can justify the common dimensions of metaphor in the readers' interpretation of literary texts.

Discussion

Rostam's mental spaces include his representations as wolve, tiger, lion, moon, fire, sea, dragon, bergamot, and Ahriman or the devil. These are categorized as animals (wolf, leopard, lion), nature (sea, fire), celestial bodies (moon), otherworldly beings (Ahriman), imaginary beings (dragon) and fruit (bergamot).

Rostam, like Sohrab, is projected in different mental spaces, which can be examined in the parts of nature (sun, fire, sunlight, sea), animals (sheep, wolf) and concepts (darkness). The layers that activate the metaphoric spaces of the text give an image that is naturalistic and heavenly while endowed with forces that are common in everyday life. These characteristics make the story of Rostam and Sohrab distinguishable from the text under the influence of transcendental forces and virtual and unreal discourses. Makniyeh metaphors are classified in two categories: one group of metaphors can be analyzed in the form of a frame and the relationship between its components, and another group is significant in terms of their abstract path because, unlike other metaphors, they move from the abstract to the concrete.

Conclusion

Metaphors in the cognitive form of mental spaces are considered to go from one space to another space and this is done by the linguistic expressions in the text as activators. The metaphors of the text of "Rostam and Sohrab" can be analyzed in several formats: metaphors for which more general categories can be activated, and these categories, despite the linguistic diversity, all activate a metaphor in the text, and therefore several

mental spaces are associated with a metaphorical space. The power frame is the most important frame that connects the metaphors of the text. Another category of metaphors in the direct text is metaphor activator, and general categories do not play much of a role for them. Another group of metaphors are also present in the text that activate a process space and are worthy of attention from the perspective that their frame is very active and adds elements to the text that are in the text itself. The constancy of the elements in these frames is worthy of attention from the cognitive aspect because cognitive grammar considers linguistic expressions as activators that can activate any frame from a theoretical point of view. However, regarding the metaphors of Makniyeh, this activation is much more limited than what is proposed in the cognitive grammar. These metaphors add usually human elements to the inanimate space of the text and expand their meanings compared to their usual uses in language. The direction of movement of metaphors is also worthy of attention due to being objective or abstract. Most metaphors in the text follow a path from concrete to abstract; however, regarding the metaphors of Makniyeh, there are metaphors in which the direction of movement of the metaphor is from abstract to concrete, while in the cognitive view, the direction of metaphor is mainly from concrete to abstract. The rate of occurrence of metaphors and their types show that the metaphors of people have the greatest impact in the text and the discourse of the text is influenced by natural factors.

Keywords: metaphor, frame, mental spaces, mapping

References:

- Afrashi, A., Asi, S. M., & Joulaei, K. (2015). Conceptual metaphors in the Persian language: A cognitive and corpus-based analysis. *Journal of Linguistics*, 6(12), 39–61. https://languagestudy.ihcs.ac.ir/article_2184.html [in Persian]
- Afrashi, A., Hassami, T., & Salas, C. B. (2012). A contrastive study of orientational conceptual metaphors in Spanish and Persian. *Language Related Research*, 3(4). https://lrr.modares.ac.ir/browse.php?a_id=8042 [in Persian]
- Crisp, P. (1996). Imagism's metaphors: A test case. *Language and Literature*, 5(2), 79–92. <https://doi.org/10.1177/096394709600500201>
- Farzanfar, A. (2019). A linguistic analysis of the conceptual metaphor of “love” in the ghazals of Amir Khusrow Dehlavi. *Journal of Stylistics of Persian Poetry and Prose (Bahar-e Adab)*, 12(44), 349–396. [in Persian]
- Fauconnier, G. (1994). *Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural language*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511624582>
- Fauconnier, G., & Turner, M. (2002). *The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. Basic Books.

- Gandomkar, R. (2020). Unidirectionality of conceptual metaphors: A critical analysis based on the Persian language. *Journal of Language Science*, 6(10), 179–206. https://ls.atu.ac.ir/article_10071.html [in Persian]
- Ghaderi Najafabadi, S., Amouzadeh, M., & Tavangar, M. (2016). Cognitive linguistics: The cognitive model of the eye in Sa'di's *Bustan*. *Journal of Persian Language and Iranian Dialects*, 1(1), 71–95. https://zaban.guilan.ac.ir/article_1841.html [in Persian]
- Gibbs, R. W., Jr. (Ed.). (2008). *The Cambridge handbook of metaphor and thought*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511816802>
- Hiraga, M. K. (1999). Blending and the interpretation of haiku: A cognitive approach. *Poetics Today*, 20(3), 461–481.
- Holtgraves, T. (1994). Communication in context: Effects of speaker status on the comprehension of indirect requests. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 20(5), 1205–1218. <https://doi.org/10.1037/0278-7393.20.5.1205>
- Katz, A. N. (1992). Psychological studies in metaphor processing: Extensions to the placement of terms in semantic space. *Poetics Today*, 13(4), 607–632. <https://doi.org/10.2307/1773291>
- Katz, A. N., & Pexman, P. M. (1997). Interpreting figurative statements: Speaker occupation can change metaphor to irony. *Metaphor and Symbol*, 12(1), 19–41. https://doi.org/10.1207/s15327868ms1201_3
- Keysar, B. (1989). On the functional equivalence of literal and metaphorical interpretations in discourse. *Journal of Memory and Language*, 28(4), 375–385. [https://doi.org/10.1016/0749-596X\(89\)90017-X](https://doi.org/10.1016/0749-596X(89)90017-X)
- Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought* (2nd ed., pp. 202–251). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139173865>
- Lakoff, G., & Johnson, M. (2008). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
- Lakoff, G., & Turner, M. (2009). *More than cool reason: A field guide to poetic metaphor*. University of Chicago Press.
- Lodge, D. (1977). *The modes of modern writing: Metaphor, metonymy, and the typology of modern literature*. Edward Arnold.
- Malgady, R., & Johnson, M. (1980). Measurement of figurative language: Semantic feature models of comprehension and appreciation. In R. Honeck & R. Hoffman (Eds.), *The handbook of social psychology* (pp. 239–258). Erlbaum.
- Mukařovský, J. (1970). Standard language and poetic language. In D. C. Freeman (Ed.), *Linguistics and literary style*. Holt, Rinehart and Winston.
- Nowottny, W. (1965). *The language poets use*. Athlone Press.
- Ortony, A. (1975). Why metaphors are necessary and not just nice. *Educational Theory*, 25, 45–53. <https://doi.org/10.1111/j.1741-5446.1975.tb00666.x>

- Parsa, S. A., & Hossein-panahi, F. (2011). Compound metaphors: A newly identified type of metaphor in the poetry of Khaqani Shirvani. *Bustan-e Adab Quarterly of Poetry Research*, 3(2), 25–50. https://jba.shirazu.ac.ir/article_279.html. [in Persian]
- Pilkington, A. (2000). *Poetic effects: A relevance theory perspective*. John Benjamins.
- Safavi, K. (2004). The death of metaphor. *Journal of New Literary Studies*, 37(1), 1–16. [in Persian]
- Searle, J. R. (1979). *Expression and meaning: Studies in the theory of speech acts*. Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1993). Metaphor. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought* (2nd ed., pp. 83–111). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139173865>
- Short, M. (1996). *Exploring the language of poems, plays and prose*. Longman. <https://doi.org/10.4324/9781315842080>
- Sperber, D., & Wilson, D. (1995). *Relevance: Communication and cognition* (2nd ed.). Harvard University Press.
- Titone, D., & Connine, C. (1994). Talking on semantic commitment: Processing semantically non-decomposable and decomposable idioms. Poster presented at the Annual CUNY Conference on Human Sentence Processing.
- Tsur, R. (1992). *Toward a theory of cognitive poetics*. Elsevier. [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(98\)00045-9](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(98)00045-9)
- Zakari, E., & Mollaki, Z. (2018). Investigating innovation in Salman Harati's poetry in the light of conceptual metaphor theory. *Poetry Research Quarterly (Bustan-e Adab)*, 10(4), 89–112. https://jba.shirazu.ac.ir/article_4723.html

DOI: 10.22099/JBA.2025.47856.4419

ساخت داخلی فضاهای ذهنی در استعاره‌های داستان «رستم و سهراب» بر اساس نظریه‌ی شناختی فوکونیه

ابوالفضل مصفا جهرمی *

عظیم جباره ناصرو **

چکیده

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های ادبیات فارسی سمبولیک بودن آن است و استعاره از نگاه شناختی از موضوعات جدید در این حوزه به شمار می‌رود. نگارندگان در این پژوهش می‌کوشند با بررسی استعاره‌های داستان «رستم و سهراب» بر اساس مدل شناختی فضاهای ذهنی فوکونیه و ساخت داخلی آن یعنی فریم‌ها بپردازند. بر اساس نظریه‌ی فوکونیه، استعاره، رفتن از یک فضای ذهنی به فضای دیگر است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد فضاهایی که استعاره‌های متن رستم و سهراب بر اساس آن‌ها شکل گرفته است، در چهار دسته قرار می‌گیرد: نخست، استعاره‌هایی که می‌توان برای آن‌ها یک فریم کلی‌تر در نظر گرفت و همه را در قالب یک فضای ذهنی تحلیل کرد. فریم قدرت بر همه‌ی این استعاره‌ها مسلط است؛ گروه دوم، استعاره‌هایی که فریم پیوند دهنده برای آن‌ها در گفتمان شعر نقش چندانی بازی نمی‌کند؛ دسته‌ی سوم، استعاره‌هایی که فرایندی محسوب می‌شوند و یکی از فضاهای یک فریم فرایندی (فعلی) مرتبط می‌شود؛ مهم‌ترین ویژگی این دسته این است که قسمت‌هایی از فریم در متن فعال هستند. فریم‌های فرایندی از این نظر در خور توجه هستند که وقوع برخی کلمات در شعر را توجیه می‌کنند و گفتمان متن را شکل می‌دهند. دسته‌ی چهارم استعاره‌ها از این نظر در خور توجه هستند که مسیر استعاری را از انتزاعی به عینی دنبال می‌کنند و از این دیدگاه در تقابل با سایر استعاره‌های متن هستند که مسیر حرکت استعاره‌ای آن‌ها از عینی به انتزاعی یا از انتزاعی به انتزاعی‌تر است.

واژه‌های کلیدی: استعاره، رستم و سهراب، شاهنامه، فریم، فضاهای زبانی، نگاشت.

* استادیار زیان‌شناسی دانشگاه جهرم، جهرم، ایران. a.mosaffa.jahromi@gmail.com (نویسنده مسئول)

** دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه جهرم، جهرم، ایران. azim.jabbareh@jahromu.ac.ir

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۱۲/۱، تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۵/۵

۱. مقدمه

استعاره از جمله موضوعاتی است که همواره در ادبیات مطرح بوده است و از دیدگاه‌های مختلف به آن نگاه شده است. از جمله رهیافت‌های جدید، نگاه شناختی به استعاره است که می‌توان در نظریه‌ی فوکونیه (Fauconnier, 1994) یافت. از نگاه فوکونیه، استعاره در قالب فضاها‌ی ذهنی و رفتن از یک فضا به فضای دیگر قابل تحلیل است. ویژگی رهیافت فضاها‌ی ذهنی و کلا نگاه شناختی به استعاره این است که استعاره بسیار انعطاف‌پذیر و گسترده‌تر از استعاره در نگاه سنتی از جمله ادبیات محسوب می‌شود. استعاره‌های متن در چند دسته قرار می‌گیرند که همگی در قالب رفتن از یک فضای ذهنی به فضای ذهنی دیگر در قالب فضاها‌ی ذهنی مطرح شده در فوکونیه تحلیل می‌شوند؛ ولی از این نظر تفاوت نشان می‌دهند که چه فضاها‌یی ممکن است در گفتمان فعال شوند یا فعال‌تر باشند. برخی از استعاره‌ها در متن را می‌توان در قالب فریم‌های کلی‌تر تحلیل کرد که خود میانجی میان استعاره و کلمات موجود در متن محسوب می‌شوند و در دسته‌ی دیگری این فریم‌های کلی‌تر کم رنگ است و می‌توان از گفتمان متن حذف کرد. دسته‌ی دیگری از استعاره‌ها در متن وجود دارد که عنوان استعاره‌های فرایندی به خود گرفته‌اند به دلیل اینکه با یک فضای ذهنی فرایندی (فعلی بودن) در ارتباط هستند. این استعاره‌ها در متون ادبی به عنوان استعاره‌های مکینه شناخته می‌شوند و در تقابل با سایر استعاره‌های متن هستند؛ چون فریم آن‌ها بسیار فعال است و عناصری از فریم آن‌ها در متن ظهور ذهنی دارند. دسته‌ی دیگری از استعاره‌های متن از نظر مسیر انتزاعی بودن قابل توجه هستند و تقابل گفتمانی ایجاد می‌کنند. این استعاره‌ها بر خلاف سایر استعاره‌های متن، مسیر انتزاع از انتزاعی به عینی است و این در حالی است که استعاره‌های متن همواره از عینی به انتزاعی یا از انتزاعی به انتزاعی‌تر سیر می‌کنند. مسیر حرکت استعاره‌ی این دسته برای زبان‌شناسی شناختی در خور توجه است به دلیل اینکه لیکاف و جانسون استعاره‌ها را ساخت‌هایی شناختی می‌دانند که از محدوده و فضایی عینی به فضایی انتزاعی نگاشت می‌شوند (Lakoff and Johnson, 1980:4). بررسی متن بر اساس مدل فضاها‌ی ذهنی، امکان بررسی گفتمانی و تقابل آن‌ها در قالب استعاره‌های متن را فراهم و تصویری روشن از انتزاع‌ها را فراهم می‌کند. بررسی استعاره‌های متن نشان می‌دهد که فریم‌ها و فضاها‌ی مرتبط با استعاره‌ها، متن را در فضاها‌یی متأثر از نیروهای طبیعی و تجربیات روزمره فرافکن می‌کنند و گفتمان متن همواره تحت کنترل این عوامل است.

۲. مبانی نظری

نظریه‌های سنتی فرض بر این دارند که می‌توانند معنا را به خوبی با ابزارهای منطق صوری (formal logic) در زبان‌های طبیعی بررسی کنند؛ ولی فوکونیه تشخیص داد که بسیاری از پدیده‌ها در قالب منطق صوری قابل تحلیل نیستند و نیازمند مدل شناختی برای توجیه آن‌ها هستیم؛ از جمله استعاره‌ها به دلیل اینکه موضوعی شناختی هستند. شناختی بودن استعاره‌ها آن‌ها را متفاوت از نظریه‌های منطقی می‌کند به دلیل اینکه نظریه‌های منطقی تنها می‌توانند در مورد واقعیت‌های ملموس صحبت کنند نه ساخت‌های تصویری (Fauconnier, 1997: xiv) بنابراین فضاها‌ی ذهنی نه تنها راهی برای حل معماهای سنتی بوده است، بلکه راهی برای حل موضوعات جدید محسوب می‌شود.

در تحلیل‌های زبانی توجه عمده بر سطوح زبانی در صورت‌های مختلف بوده است در حالی که اخیراً تاکید از صورت به شبکه‌ها و ساخت‌هایی که این صورت‌ها به آن‌ها وابسته هستند، تغییر کرده است. مهم‌ترین این ساخت‌ها، فریم‌ها و

شبکه‌ها هستند. استعاره‌ها نیز از جمله موضوعات قابل تحلیل در این مدل هستند و در آن‌ها گسترش شبکه مفهومی (همان: ۴) صورت می‌گیرد.

فوکونیه (همان: ۱۶) در کتاب ارزشمند *فضاهای ذهنی*، فضاهای ذهنی را ساخت‌هایی متمایز از ساخت‌های زبانی می‌داند که در هرگفتمانی توسط عبارات زبانی ساخته می‌شوند. عبارات‌های زبانی باعث تشکیل فضاهای جدید و ارتباطات جدید می‌شوند. از آغاز فضاهای ذهنی (Fauconnier, 1994 and 1997) این نظریه به سرعت از یک نظریه‌ی معنایی به یک نظریه‌ی شناختی تبدیل شده است که مفهوم‌سازی بشر در بسیاری زمینه‌ها را می‌تواند توجیه کند. به پیروی از ماندلر (Mandler, 2004: 59-89) فضاهای ذهنی دانش خوآگاه و ناخودآگاه را دربرمی‌گیرد و ابعاد این دانش در گفتمان و فعال شدن آن شفاف می‌شود. بنابراین فضاهای ذهنی این توان را دارند که قسمت زیادی از دانش در گفتمان را تحت پوشش قرار دهند؛ ولی نمی‌توانند دقیقاً بیان کنند که چه قسمتی از دانش توسط زبان فعال خواهد شد (Fauconnier, 1994:152).

یکی از مفاهیم اصلی در نظریه‌ی فضاهای ذهنی مفهوم زمینه (grounding) است، هرچند مفهوم آن در فوکونیه و ترنر (Fauconnier and Turner, 2002) تا حد زیادی غایب است و لانگاکر (Langacker, 1999:79) آن را معرفی کرده است. زمینه، عناصر دستوری هستند مانند زمان که در ارتباط با موقعیت قرار می‌گیرند. در معناشناسی شناختی، ساخت مفهومی به وسیله‌ی فریم نمایش داده می‌شود که ساخت داخلی فضاهای ذهنی را تشکیل می‌دهد (Fauconnier, 1994:x).

فوکونیه (همان: xxii) تاکید می‌کند که یکی از یافته‌های عمیق درباره‌ی فضاهای ذهنی که در زبان‌های مختلف در طول پانزده سال تحقیقات گذشته بر آن تاکید شده، این است که زبان معنا را منتقل نمی‌کند، بلکه آن را هدایت می‌کند. ترنر (Turner, 1991:206) نیز این موضوع را مطرح می‌کند که عبارت‌ها معنا نمی‌دهند بلکه نقطه‌ی شروع و فعال‌کننده برای معناها هستند. به هیچ وجه معنای درون یک عبارت داخل کلمات آن نیست. هنگامی که یک عبارت را می‌فهمیم، کلمات به تنهایی جدا از دانش کلی و جزئیات آن به همراه فرایندهای شناختی که ما به آن‌ها می‌دهیم چیزی نمی‌گویند. این اصل در خصوص تطابق و گسترش شناختی زبان و تفکر به طور کلی مصداق دارد. زبان، ساختی شناختی است و همین طور که گفتمان پیش می‌رود، مفاهیم جدید پیش می‌آیند، دامنه‌های جدید ظاهر می‌شوند، ارتباطات ظهور می‌کنند، گسترش‌های انتزاعی عمل می‌کنند، ساخت‌های داخلی ظهور می‌کنند، گسترش می‌یابند و تاکیدات و زاویه‌های دید تغییر می‌کنند. فهم و تعقل در صحبت‌های روزانه همواره توسط مخلوقات ذهنی و بسیار انتزاعی حمایت می‌شوند که دستور کمک می‌کند آن‌ها را هدایت کنیم ولی آن‌ها را تعیین نمی‌کند. صورت‌های زبانی از جمله جملات حاوی اطلاعاتی در خصوص فضاهای جدید هستند؛ سرنخ‌هایی می‌دهند که چه فضایی در مرکز قرار دارد و اطلاعات واژگانی فضاها را به فریم‌ها و مدل‌های شناختی وصل می‌کنند (Fauconnier, 1994: xxiii). یک جمله‌ی زبانی از نظر شناختی بسیار پیچیده است؛ زیرا اطلاعات و ساخت‌های سازنده در همه‌ی سطوح را دارد؛ اینکه چه معنایی در عمل ساخته خواهد شد، بستگی به این دارد که چه فضای ذهنی ساخته خواهد شد. یک نتیجه‌ی قابل توجه این است که جمله قضیه (proposition) را بیان نمی‌کند و فضاهای ذهنی مدل‌های ذهنی از گفتمان هستند نه مدل‌های ذهنی از جهان (همان: xxxix). فضاهای ذهنی، ساخت‌هایی مفهومی و کوچک هستند که همین طور که می‌اندیشیم و زبان را تولید می‌کنیم تشکیل می‌شوند تا فهم صورت گیرد. فضاهای ذهنی به فریم‌های دانش که در درازمدت به دست آمده‌اند، متصل هستند (Fauconnier and

(Turner, 2002:40). فضاهای ذهنی به وسیله‌ی دایره نشان داده می‌شوند و عناصر داخل آن توسط نقطه‌ی داخل دایره و ارتباط میان عناصر توسط خطوط یا فلش.

۳. پیشینه‌ی تحقیق

درباره‌ی بررسی استعاره‌های داستان رستم و سهراب از دیدگاه فوکونیه (Fauconnier, 1994) تاکنون پژوهشی انجام نشده است؛ در زمینه‌ی استعاره پژوهش‌های زیادی انجام شده است که برای نمونه برخی از آن‌ها در زیر آمده است: از آنجا که استعاره موضوعی با قدمت طولانی در بررسی‌های زبان‌شناختی است، طبیعی است که تحقیقات در این زمینه فراوان باشد. برخی از زمینه‌هایی که این تحقیقات در فارسی به آنها پرداخته‌اند، شامل تحلیل‌های مقایسه‌ای استعاره‌ها در دو زبان (افراشتی و همکاران، ۱۳۹۱)؛ تحلیل پیکره مدار از استعاره (افراشتی و همکاران، ۱۳۹۴)، مرگ استعاره‌ها (صفوی، ۱۳۸۳)، استعاره‌های ترکیبی (پارسا و پناهی، ۱۳۹۰) و... هستند. تحقیقات در زمینه‌های ادبی نیز فراوان است. برخی از پژوهش‌های مرتبط با استعاره از دیدگاه ادبیات عبارتند از:

ذاکری و ملاکی (۱۳۹۷) استعاره‌های مفهومی اشعار سلمان هراتی را بررسی کرده و به این نتیجه دست یافته‌اند که در این اشعار نوآوری در استفاده از استعاره‌های قراردادی و خلق استعاره‌های غیرقراردادی برجستگی خاصی دارد و پیوند بین سه مقوله‌ی (عناصر طبیعت و ایدئولوژی و حوادث اجتماعی و فرهنگی و سیاسی) موجب خلق استعاره‌های به هم پیوسته و منسجم شده است. پیوند این سه مقوله استعاره‌ها را به هم مربوط کرده است که حاصل آن، نگاشت‌های اصلی و بنیادین «هستی طبیعت است»، «زندگی حرکت است» و «زندگی مبارزه است» شده است. فروزانفر (۱۳۹۸) استعاره مفهومی عشق در غزلیات امیر خسرو دهلوی را بررسی کرده و به این نتیجه رسیده است که استعاره‌ی عشق، با مضمون‌هایی متفاوت در غزلیات امیرخسرو دهلوی به کار رفته است. قادری و همکاران (۱۳۹۵) پاره‌ای از عبارات مبتنی بر واژه‌ی چشم (دیده) در بوستان سعدی، براساس رویکرد زبان‌شناسی شناختی تجزیه و تحلیل می‌شود. نتایج نشان می‌دهد که چشم (دیده)، به شکل واژه‌ای زایا در تجسم ذهن فارسی‌زبانان از طریق یک الگوی شناختی مشارکت دارد و مفهوم‌پردازی «احساسات» (عشق، تمایل، شادی، حسادت)، «قوای ذهنی» (دانستن، درک کردن، فکرکردن)، «ارزش‌های فرهنگی» (احترام، مهمان نوازی)، «ویژگی‌های شخصیتی» (حرص، بی‌رحمی) و «پدیده‌های محسوس و جسمانی» (مرگ، زمان) در قالب این واژه نمود استعاره‌ای پیدا می‌کند. گندم‌کار (۱۳۹۹) استعاره‌های مفهومی در فارسی را بررسی می‌کند و نشان می‌دهد که استعاره‌های مفهومی فارسی ویژگی دوسویه نشان می‌دهند در حالی که مبانی نظری رهیافت شناختی استعاره‌ها را یکسویه معرفی می‌کند.

۴. بحث و بررسی

۴.۱. رهیافت‌های استعاره در ادبیات

یکی از مباحثی که در ادبیات مطرح می‌شود این است که آیا استعاره در ادبیات با متون غیرادبی متفاوت است؟ در این باره دو رهیافت عمده وجود دارد: نخست، رهیافتی که قائل به نبود ارتباط میان استعاره‌های ادبی است و رهیافتی که قائل به ارتباط میان استعاره‌های ادبی و غیر ادبی است. از تاثیرات مهم زبان‌شناسی بر ادبیات، بر هم زدن آگاهانه‌ی زبانی در جهت زیبایی‌شناختی متن ادبی یعنی نرم‌شکنی زبانی بوده است (Mukařovský, 1970:42). در متون، این انحراف

از نرم زبانی، قسمت‌هایی از متن را به پیش زمینه می‌آورد و عملاً جهان بینی و زاویه دید جدید به خواننده می‌دهد. در این سنت، استعاره به عنوان انحرافی زبانی در سطح معنایی تعبیر می‌شود (Short, 1996:43). این گروه از پژوهشگران، استعاره در ادبیات را به این دلیل که استعاره‌ها با همدیگر و دیگر ابعاد متن تعامل دارند، متفاوت از استعاره در متون غیرادبی می‌دانند (Nowotny, 1965:72ff). هر چند متخصصانی مانند لیچ و شورت، آگاهی کامل از شناختی بودن استعاره دارند با این وجود بر زبانی بودن آن تاکید دارند. در تقابل، تور (Tsur, 1992:1) نظریه‌های شناختی را در شعر برای ساخت و تاثیر آن‌ها به کار می‌گیرد. تور بر این باور است که عبارات استعاری تناقضی منطقی دارند که با معلق کردن ویژگی‌های مشبه (Vehicle) و انتقال آن‌ها به مشبه به (tunor) حل می‌شود (Tsur, 1992: 209ff). در تقابل با نگاه نبود ارتباط بین استعاره‌های ادبی و سایر استعاره‌ها، لیکاف و جانسون (Lakoff and Johnson, 1980) همچنین لاکف و ترنر (Lakoff and Turner, 1989) نظریه‌ای شناختی ارائه می‌دهند که بر اساس آن زبان طبیعی مملو از استعاره است و اشعار را می‌توان مرکز استعاره‌های جدید دانست که در زیر بنای استفاده‌ی خلاق روزمره قرار دارند (Lakoff and Turner, 1989:67-72). مزیت این رهیافت این است که ابعاد مشترک استعاره در تعبیر خوانندگان متون ادبی را می‌توان توجیه کرد. لاکف و ترنر (Lakoff and Turner, 1989: 53) همواره به آسانی تعبیر استعاره‌های مشکل ادبی توسط خوانندگان اشاره دارند و آن‌ها را در قالب اشتراک استعاره‌های ادبی و روزمره با استعاره‌های مفهومی دیگر تبیین می‌کنند. این رهیافت نگاه عمیقی به ارتباط میان استعاره در متون ادبی و استعاره‌های روزمره می‌دهد؛ ولی استعاره‌های کاملاً خلاق و جدید را به راحتی نمی‌تواند در قالب استعاره و ساخت‌های مفهومی توجیه کند.

نظریه‌ی ارتباط (Relevance theory) نیز بر ارتباط میان استعاره در ادبیات و کاربرد روزمره تاکید می‌کند (Sperber and Wilson, 1995:217-223). پیلکینگتون (Pilkington, 2000:89) تاکید می‌کند که بر اساس نظریه‌ی ارتباط، استعاره قسمتی از کاربرد معمول روزانه‌ی زبانی است که از نرم انحرافی ندارد و هر دو بر اساس اصول ارتباط فهمیده می‌شوند. با این وجود استعاره‌های خلاق که در ادبیات مطرح هستند، نیازمند تلاش شناختی و ذهنی بیشتر هستند و بیان‌های ضمنی بیشتری دارند. نظریه‌ی ارتباط بر عبارات زبانی به طور جداگانه تاکید می‌کند و به سختی می‌تواند نمایی جهان شمول از الگوی استعاره در متن به دست دهد (Sperber and Wilson, 1995:237). هرچند دو رهیافتی که ارائه شده‌اند به سختی قابل آشتی با هم هستند، هر کدام می‌تواند درک عمیقی از کارکرد استعاره در زبان به ما بدهند (Gibbs, 2008:233).

۴.۲. طرح‌های کلی استعاره‌های داستان رستم و سهراب

با در نظر داشتن فضاهای ذهنی که فوکونیه (Fauconnier, 1994) مطرح می‌کند و ساخت داخلی آن‌ها یعنی فریم‌ها، مسیر فعال شدن فریم‌ها در گفتمان و خلق فضای داستانی در چند طرح کلی قرار می‌گیرند که در زیر به آن‌ها اشاره خواهد شد:

۱- استعاره‌هایی که می‌توان یک مقوله‌ی کلی‌تر برای آن‌ها تصور کرد که توسط فریم و فضای ذهنی کلمات داخل متن فعال می‌شوند. برای نمونه، تعبیر سهراب به عنوان شیر، فریم حیوانات را فعال می‌کند و نگاشت آن به فریم قدرت استعاره‌ی متن را می‌سازد. هرچند می‌توان تصور کرد که مقولات دیگری نیز به عنوان مقولات کلی، فعال کننده‌ی فضاها باشند، در تحلیل‌های ارائه شده در این مقاله بر نزدیک‌ترین و رایج‌ترین فریم‌های احتمالی تاکید شده است. مسیر فعال

شدن فضاها در خصوص این دسته از استعاره‌ها در متن اشعار فردوسی از عینی به انتزاعی است یا از یک انتزاع به انتزاعی‌تر می‌رود. این انتزاع‌ها که همان استعاره‌های متن می‌باشند از نظر ذهنی از بالا گفتمان متن را تحت تاثیر قرار می‌دهند و بنابراین مسلط بر دیگر عناصر گفتمان محسوب می‌شوند. برای نمونه می‌توان به شعر زیر اشاره کرد:

«چنین گفت کای رسته از چنگ شیر / چرا مانده‌ای بر چم شیر دیر»

(فردوسی، ۱۳۹۴: ۲۶۴)

۲- دسته دیگری از استعاره‌ها در متن وجود دارند که مقولات کلی‌تری که در آن قرار می‌گیرند، نقشی در فعال سازی فضاهای میانجی ندارند و مفهوم استعاره، مستقیم از فضای فعال شده در متن به فضای استعاره نگاشت می‌شود. مسیر استعاره نیز از فعال شدن فضاهای عینی به انتزاعی، هم‌چنین انتزاعی به انتزاعی‌تر حرکت می‌کند. برای نمونه می‌توان به شعر زیر اشاره کرد:

«از این راز جان تو آگاه نیست / بدین پرده اندر تو راه نیست»

(همان: ۲۶۱)

۳. دسته‌ی دیگری از استعاره‌ها در متن وجود دارند که یکی از فضاهای ذهنی آن‌ها در قالب یک فرایند (فعلی بودن) نمود زبانی پیدا کرده است و بنابراین فریم آن‌ها کاملاً یا قسمت زیادی از آن‌ها در متن فعال است و همین فعال‌سازی حضور برخی کلمات در متن شعر را توجیه می‌کند و ارتباط فضاهای ذهنی یک یا چند ویژگی را به فریم یکی از فضاها اضافه می‌کند. مسیر حرکت در این استعاره‌ها متفاوت است و انتزاعی بودن یا عینی بودن برای این دسته مطرح نیست. این استعاره‌ها که در ادبیات به عنوان استعاره‌های مکنیه شناخته می‌شوند، بسیار در متن فعال هستند و فریم آن‌ها عناصری را به متن می‌افزاید که در خود شعر نمود زبانی دارند؛ بنابراین از این نظر متفاوت و متمایز از سایر استعاره‌ها هستند که فریم آن‌ها به جز قسمتی که یا در متن فعال است یا توسط محرک‌های زبانی فعال می‌شود، در دسترس نیستند. برای نمونه می‌توان به شعر زیر اشاره کرد:

«یکی آنکه بر تو چنین گشته‌ام / خرد را ز بهر هوا کشته‌ام»

(همان: ۲۶۴)

۴- گروه دیگری از استعاره‌ها که زیر مجموعه‌ی استعاره‌های مکنیه هستند، ویژگی خاصی از خود بروز می‌دهند که آن‌ها را از دیگر استعاره‌های متن متمایز می‌کند. این ویژگی مربوط به فضاهای ذهنی مرتبط با آن‌ها نیست بلکه مربوط به مسیر حرکت است که از انتزاعی به عینی بودن حرکت می‌کند و آن‌ها را متمایز از سایر استعاره‌های متن قرار می‌دهد. برای نمونه می‌توان به شعر زیر اشاره کرد:

«ز گفتار او مبتلا شد دلش / برافروخت و کینج بلا شد دلش»

(همان: ۲۷۰)

۳.۴. فضاهای ذهنی سهراب

نگاه شناختی در استعاره، رفتن از یک فضای ذهنی به یک فضای ذهنی دیگر است (Fauconnier, 1994: xliii). در شعر رستم و سهراب، رستم به عنوان انسان، یک فضای ذهنی را تشکیل می‌دهد که چندین فضای ذهنی در ارتباط با او در متن فعال شده است. این فضاهای ذهنی که همان استعاره‌های متن در ارتباط با رستم است، شامل تعبیر رستم در ارتباط

با گرگ، پلنگ، شیر، ماه، آتش، دریا، اژدها، ترنج و اهرمن است. در قالب فضاهای ذهنی، رستم هرچند در متن ذکر نشده، جزو فریم‌های متن است و دانش دایره‌المعارفی آن را فعال می‌کند. نکته این است که رستم تعبیرات استعاری متفاوتی را در گفتمان متن فعال کرده است که می‌توان آنها را در چند طبقه تقسیم بندی کرد. این طبقات شامل حیوانات (گرگ، پلنگ، شیر)، طبیعت (دریا، آتش)، اجرام آسمانی (ماه)، موجودات ماورایی (اهرمَن)، موجودات خیالی (اژدها) و میوه (ترنج) است. به عبارت دیگر طبقاتی که فضاهای استعاره‌ای متن فعال می‌کنند، تصویری می‌دهد که ویژگی‌های زیر را داراست: طبیعت گرا، آسمانی بودن به همراه نیروهایی که در زندگی روزمره رایج هستند و این نکته شعر رستم و سهراب را از متونی که می‌تواند تحت تاثیر نیروهای ماورایی و گفتمان‌های مجازی و غیر واقعی باشد، متمایز کند. اشعار استعاره‌ای مرتبط با سهراب در پایین ارائه شده و در قالب فضاهای ذهنی تحلیل شده است:

«اگر <u>تندبادی</u> برآید ز کنج	به خاک افگند نارسیده <u>ترنج</u>
(همان: ۲۶۱)	
«چو دریا به موج اندرآید ز جای	ندارد دم <u>آتَش</u> تیزپای
	(همان: ۲۷۴)
«چو دریای <u>سبز</u> اندرآید ز جای	ندارد دم <u>آتَش</u> تیزپای
	(همان: ۲۸۴)
«به دل گفت کین رزم <u>آهرمن</u> ست	نه این رستخیز از پی یک تن است
	(همان: ۲۸۶)
«چنین گفت کای رسته از چنگ <u>شیر</u>	چرا مانده‌ای در چم شیر دیر؟
	(همان: ۲۹۴)
«بدین چاره از چنگ آن <u>اژدها</u>	همی خواست یابد ز کشتن رها»
	(همان: ۲۹۳)
«کنون روز فردا و رزم بزرگ	پدید آید از میش یکباره <u>گرگ</u> »
	(همان: ۲۹۶)
«غمی گشت رستم بیازید چنگ	گرفتش بر و یال <u>جنگی پلنگ</u> »
	(همان: ۲۹۵)
«سبک تیغ تیز از میان برکشید	بر <u>شیر پیادار دل</u> بردرید»
	(همان: ۲۹۶)
«همه کاخ تابوت بد سر بسر	غُوده به صندوق در، <u>شیر نر</u>
	(همان: ۳۰۱)

موضوع در خور توجه این است که فضاهای استعاره‌ای فعال شده در متن، فریم‌هایی را فعال می‌کند که می‌تواند برخی (بیش از یک استعاره) از استعاره‌ها را به یک فضا نگاشت کند. مهم‌ترین این فریم‌ها فریم قدرت است که می‌تواند حیوانات (گرگ، پلنگ، شیر) و موجودات خیالی (اژدها) را در یک فضا گرد هم آورد و پیوندی ناگسستنی میان اجزای متن در گفتمان به وجود آورد. مسیر انتزاعی بودن در خصوص استعاره‌های قدرتی متن از عینی به انتزاعی است و در خصوص اژدها از انتزاعی به انتزاعی‌تر حرکت می‌کند.

دلاور بودن و ژرف بودن را می‌توان به عنوان یک فریم در نظر گرفت که کنترل استعاره‌ی متن را در دست گرفته است و این دلاور بودن توسط استعاره‌های دریا و شیر به متن اضافه می‌شوند. در خور توجه است که شیر، هم می‌تواند فعال کننده‌ی قدرت باشد و هم دلاور بودن و این واقعیت نگاه شناختی است که اجازه‌ی فعال کردن بیش از یک فریم هم‌زمان را می‌دهد و بنابراین شعر همواره تحت تاثیر این قدرت استعاره‌ی کلمات برای فعال کردن چندین فریم و افزودن مفاهیم به متن و گفتمان است. استعاره‌ی دلاور بودن در مسیر عینی به انتزاعی است و گفتمان طبیعت پشتوانه‌ی آن است.

«از آتش تو را بیم چندان بود که دریا بدآرام و خندان بود»

(همان: ۲۸۴)

«سبک تیغ تیز از میان برکشید بر شیر بی‌داردل بردرید»

(همان: ۲۹۵)

مرموز بودن و اضافه شدن آن به متن، توسط استعاره‌ی ماه و فریم مرتبط با آن فعال می‌شود که به دلیل غیر قابل دسترس بودن و درخشان بودن، جایگاه ممتاز و متفاوتی را برای رستم در گفتمان تعیین می‌کند. استعاره‌ی مرموز بودن نیز در مسیر عینی به انتزاعی است و کرات که در فضاهای ذهنی بالاتر بودن را در فضای گفتمانی حاکم می‌کند، در پس زمینه در کنار استعاره به متن هویت می‌بخشد.

«چو روشن بود روی خورشید و ماه ستاره چرا برفرازد کلاه؟»

(همان: ۲۶۶)

۴.۴. فضاهای ذهنی رستم

رستم نیز مانند سهراب در فضاهای ذهنی متفاوتی فراقکن شده است که در بخش‌های طبیعت (خورشید، آتش، آفتاب، دریا)، حیوانات (میش، گرگ) و مفاهیم (تیرگی) قابل بررسی است.

«یکی بنده شمع‌ی مُعنبر به دست خرامان پیامد به بالین مست»

(همان: ۲۶۳)

«چو روشن بود روی خورشید و ماه ستاره چرا برفرازد کلاه؟»

(همان: ۲۶۶)

«چو دریا به موج اندرآید ز جای ندارد دم آتش تیزپای»

(همان: ۲۷۴)

«که گرگ آمد اندر میان رمه سگ و مرد را دید گاه دمه»

(همان: ۲۸۰)

«از آتش تو را بیم چندان بود که دریا بدآرام و خندان بود»

(همان: ۲۸۴)

«چو دریای سبز اندرآید ز جای ندارد دم آتش تیزپای»

(همان: ۲۸۴)

«سر تیرگی اندرآید به خواب چو تیغ از میان برکشد آفتاب»

(همان: ۲۸۵)

«کنون روز فردا و رزم بزرگ پدید آید از میش یکباره گرگ»

(همان: ۲۹۶)

«هزبری که آورده بودی به دام رها کردی از دام و شد کار، خام»

(همان: ۲۹۴)

استعاره‌های حیوانات برای رستم دو نوع فریم متضاد را فعال می‌کند: قدرت و ضعف.

استعاره‌های مرگ نیز گفتمانی از عوامل طبیعی را باز می‌کنند و مرگی معمولی را رقم می‌زند که می‌تواند تحت عوامل رایج دنیوی اتفاق بیفتد.

«اگر تندبادی برآید ز کنج به خاک افگند نارسیده ترنج»

(همان: ۲۶۱)

«از این راز جان تو آگاه نیست بدین پرده اندر تو راه نیست»

(همان: ۲۶۱)

۴.۵. فضاهای ذهنی پهلوانان

استعاره‌های پهلوانان در متن شامل فعال‌سازهای «شیر و پلنگان»، «پلنگان» و «هزیر و پلنگان» است که همه استعاره‌هایی هستند که فریم قدرت آن‌ها را پوشش می‌دهد. نکته‌ی درخور توجه درباره‌ی این استعاره‌ها این است که عبارات فعال‌ساز آن‌ها تک کلمه‌ای نیستند و دو کلمه با هم یک فریم را در یک فضا فعال می‌کنند. این واقعیت دنیای شناختی است که رسیدن به یک فریم کلی‌تر که متن را در پس زمینه کنترل می‌کند، می‌تواند توسط فعال‌سازهای زبانی متفاوت صورت پذیرد.

«چو نزدیک شهر سمنگان رسید خبر زو به شیر و پلنگان رسید»

(همان: ۲۶۲)

«یکی دخت شاه سمنگان منم پزشک هزیر و پلنگان منم»

(همان: ۲۶۳)

«دریغ آیدم کین چینن یال و سفت همی از پلنگان بایید نهفت»

(همان: ۲۷۱)

۴.۶. فضاهای ذهنی اسب

اسب نیز مانند استعاره‌های به کار رفته برای «پهلوانان» به وسیله‌ی فریم قدرت کنترل می‌شود.

«سپهد عنان اژدها را سپرد به خشم از هوا روشنائی ببرد»

(همان: ۲۶۹)

«تهمتن بپوشید بیر بیان نشست از بیر اژدهای ژیان»

(همان: ۲۹۲)

۴.۷. فضاهای ذهنی آسمان

فضاهای ذهنی که آسمان را در گفتمان فرافکن می‌کنند، از فیزیک بهره می‌گیرند و حرکت و انحنا را در پس‌زمینه‌ی فریم‌های مرتبط، فعال می‌کنند. این دو عامل (حرکت و انحنا) از عوامل تشکیل دهنده‌ی طبیعت است و حرکتی انتزاعی

از پایین به بالا را در متن ترسیم می‌کند. تسلط این عوامل بر شرایط حاکم بر نبرد به عنوان یکی از فضاها قابل طرح در گفتمان این شعر در خور توجه است. مسیر استعاره نیز از عینی به انتزاعی است.

«چو یک بهره از تیره‌شب درگذشت شباهنگ بر چرخ گردان بگشت»

(همان: ۲۶۳)

«چُن افگند خور سوی بالا کمند زبان‌ه برآمد به چرخ بلند»

(همان: ۲۸۰)

«تو خرسند گردان دل مادرم چنین راند گردنده‌چرخ از برم»

(همان: ۲۹۶)

«تو زین بی‌گناهی که این کوژپشت مرا برکشید و به زودی بکشت»

(همان: ۲۹۵)

«تو زین بی‌گناهی که این کوژپشت مرا برکشید و به زودی بکشت»

(همان: ۲۹۵)

۴. ۸. استعاره‌های فرایندی

برخی از استعاره‌های موجود در متن شعر با دیگر استعاره‌ها تفاوت دارند. هرچند قالب کلی تحلیل، رفتن از یک فضای ذهنی به فضای دیگر ذهنی است، ولی یکی از فضاها در قالب یک فرایند نمود زبانی پیدا کرده است. آنچه باعث تمایز این استعاره‌ها از دیگر استعاره‌های متن می‌شود، این است که فریم‌های فرایندی در این متن بسیار فعال‌تر از فریم سایر استعاره‌ها هستند و یک فریم، کاملاً یا قسمت زیادی از آن در متن فعال است. این استعاره‌ها در چند دسته قرار می‌گیرند: یک دسته فریم و فضای ذهنی کرات و آسمان‌ها را به یک فضای فرایندی پیوند می‌دهند؛ مانند خورشید، ستاره، سپهر و دسته‌ی دیگر عوامل طبیعی در زمین مانند ابر، هوا، دریا و کوه هستند که فضای فعال شده توسط آن‌ها را به یک فضای فرایندی در متن مرتبط می‌کنند. طرح کلی این استعاره‌ها به این شکل است: یک فضای فرایندی با یک فعال‌ساز غیر فرایندی مرتبط می‌شود و از فریم فضای فرایندی عناصری زبانی در متن ظهور می‌کنند. این عناصر، قسمتی از گفتمان حاکم بر متن هستند که نمود زبانی یافته و از این نظر در تقابل با عوامل دیگر هستند. طرح کلی این استعاره‌ها در پایین ارائه شده است:

به عنوان نمونه در بیت زیر در فریم خورشید، «تابان بودن» و «بالا بودن» که به صورت «از چرخ بلند» در متن شعر نمود پیدا کرده است، وجود دارد و این عناصر در متن فعال هستند. به همین ترتیب برای فرایند «افکندن» یکی از موضوع های آن یعنی موضوع داخلی آن «رخشان کمند» در متن ظهور دارد. این عناصر که نمود آوایی و فیزیکی در خود شعر دارند و گفتمان فعال شعری را می‌سازند، عناصری از قبیل افزوده‌ها، موضوع بیرونی (فاعل) یا موضوع درونی (مفعول) یا صفات هستند. نکته‌ی در خور توجه درباره‌ی بسیاری از این عبارات این است که حضور این عناصر در ادبیات فارسی تا حد زیادی ثابت است و جایگزینی آن‌ها با موارد جایگزین ارزش ادبی را کاهش می‌دهد یا ممکن نیست. برای نمونه، در «کلاه بر افراختن» نمی‌توان به جای «کلاه» چیز دیگری آورد یا تنها «بخت» است که «شوم» می‌شود؛ بنابراین این گسترش استعاره‌ای که در مکثیه‌ها یافت می‌شود، دوباره از نظر شناختی در خور توجه هستند؛ زیرا فعال فریم‌ها ثابت هستند و امکان فعال‌سازی دانش کلی محدودتر از سایر استعاره‌های متن است. گسترش معنایی به فضاها فرایندی در استعاره‌های مکثیه عناصری معمولاً انسانی مانند جان‌بخشی را به یک چیز غیر انسان اضافه می‌کند.

«چو خورشید تابان ز چرخ بلند همی خواست افگند رخشان کمند»

(همان: ۲۶۳)

«چو خورشید تابان ز چرخ بلند همی خواست افگند رخشان کمند»

(همان: ۲۶۴)

سایر استعاره‌های فرایندی در پایین آمده است. عناصری که از فریم آن‌ها در متن ظهور دارند در فضاهای ذهنی آن‌ها مشخص شده است.

جدول ۱: استعاره‌های فرایندی (استعاره‌های مکثیه)

استعاره‌های فرایندی	فضای ذهنی غیرفرایندی	فضای ذهنی فرایندی	عناصری که از فریم در متن نمود آوایی دارند
«یکی آنکه بر تو چنین گشته‌ام خرد را ز بهر هوا کشته‌ام»	خرد	کشتن	خرد (موضوع داخلی) بهر هوا (افزوده)
«به تنها یکی گور بریان کنی هوا را به شمشیر گریان کنی»	هوا	گریان کردن	هوا (موضوع داخلی) به شمشیر (افزوده)
«نشان کمند تو دارد هزبر ز بیم سنان تو خون بارد ابر»	ابر	خون باریدن	ز بیم سنان تو (افزوده)
«چو خورشید تابان ز چرخ بلند همی خواست افگند رخشان کمند»	خورشید	کمند افکندن	از چرخ بلند (افزوده)
«چو خورشید رخشنده شد بر سپهر بیاراست روی زمین را به مهر»	زمین	آراستن	به مهر (افزوده)
«چو روشن بود روی خورشید و ماه ستاره چرا بر فرازد کلاه؟»	ستاره	بر فرازیدن	کلاه (موضوع داخلی)
«سپهد جز از تو سخن نشنود همی بخت ما زین سخن بغنود»	بخت	غنودن	زین سخن (افزوده)
«چو خورشید گشت از جهان ناپدید شب تیره بر دشت لشکر کشید»	شب	لشکر کشیدن	بر دشت (افزوده)
«بدین نیزه جان تو بریان کنم ستاره برین باره گریان کنم»	ستاره	گریانیدن	براین باره (افزوده)
«مرا دید در جنگ دریا و کوه که با نامداران توران گروه»	دریا	شاهد بودن	دریا و کوه (موضوع خارجی)
«که چون رفت خواهد سپهر از برش بخواید ربودن کلاه از سرش»	کلاه	ربودن	کلاه (موضوع داخلی)
«دگر باره اسپان بیستند سخت به سریر همی گشت بدخواه بخت»	بدخواه	گشتن بخت	

«هر انگه که خشم آورد بخت شوم کند سنگ خارا بکردار موم»	بخت	خشم آوردن	
«سرافراز سهراب با زور دست تو گفתי سپهر بلندش بیست»	سپهر	بستن	
«تو زین بی‌گناهی که این کوژپشت مرا برکشید و به زودی بکشت»	کوژپشت	برکشیدن	
«چنین است کردار چرخ بلند به دستی کلاه و به دیگر کمند» «چو شادان نشیند کسی با کلاه به خم کمندش رباید ز گاه»	کسی	ربودن	

دسته‌ی دیگری از استعاره‌ها مانند کنج بلا، در آرز نیز وجود دارند که ویژگی قابل توجهی از دید شناختی دارند. این استعاره‌ها از یک فضای انتزاعی به فضای عینی می‌روند و این در حالی است که سایر استعاره‌های متن همواره در جهت انتزاعی‌تر شدن حرکت می‌کنند و حرکت یا از عینی به انتزاعی یا از یک فضای انتزاعی به انتزاعی‌تر است. این استعاره‌ها عبارتند از: کنج بلا، در آرز، در راز، دست بد، در مرگ.

برافروخت و کنج بلا شد دلش»
(همان: ۲۷۰)

«ز گفتار او مبتلا شد دلش

به کس بر نشد این در راز باز»
(همان: ۲۶۱)

«همه تا در آرز رفته فراز

به یکبارگی دست بد را بشست»
(همان: ۲۷۱)

«به تاراج داد آن همه بوم و رُست

بداسپ اندر آرد، بجمبد ز جای»
(همان: ۲۹۱)

«در مرگ آنکس بکوبد که پای

۴.۹. نگاه کمی به استعاره‌ها

در زیر بسامد استعاره‌های مربوط به اشخاص و موجودات متن در گفتمان آمده است. در شمارش استعاره‌ها، عبارتی مانند « شیر و پلنگان » دو استعاره محسوب شده‌اند. در محوریت گفتمان متن، اشخاص (رستم و سهراب) و بعد سپاه و فرماندهان آن پر بیشترین بسامد وقوع را دارند. شکل‌گیری گفتمان داستان بر اساس اشخاص و در پیش‌زمینه قرار دادن آنها نشان از اهمیت ویژه‌ای است که باید گفت سبک داستانی بر اساس آن شکل گرفته است. در جنگ‌ها از یک طرف اشخاص خصوصاً فرماندهان یا فرماندهان سپاه است که اهمیت دارد ولی از طرف دیگر خود سپاه هم اهمیت دارد و جواب به این سوال که از میان این دو کدام اهمیت بیشتر دارد بسامد وقوع می‌تواند راهگشا باشد. بسامد بالای رستم و سهراب به صورت‌های گوناگون استعاره‌ای نشان می‌دهد که گفتمان داستان شخص – محور ارزیابی می‌شود و سایر افراد و عوامل حول محور رستم و سهراب می‌چرخند. عوامل طبیعی را می‌توان در دو دسته قرار داد: عوامل طبیعی بالایی مانند آسمان،

خورشید و مرگ و دسته دیگری عوامل طبیعی پائینی مانند اسب، که متن را کنترل می‌کند. عوامل درونی و احساسی نیز کم‌ترین تاثیر استعاره‌ای را در متن نشان می‌دهند.

کلمه	فرکانس	کلمه	فرکانس	کلمه	فرکانس	کلمه	فرکانس	کلمه	فرکانس
سهراب	۱۳	رستم	۱۶	سردارن	۶	آسمان	۴	مرگ	۳
خورشید	۲	اسب	۲	زیبارویان	۲	صورت	۱	گردآفرید	۱
لب	۱	لشکر تورانیان	۱	بلا	۱	هجیر	۱	فرمانده	۱
نبرد	۱	کاووس	۱	شب	۱	سپاه	۱	آه	۱
چهره گردآفرید	۱								

۵. نتیجه‌گیری

گفتمان داستان رستم و سهراب در فضایی استعاره‌ای پیش می‌رود و این درحالی است که همه چیز حول محور این دو شخص قابل تجزیه و تحلیل می‌باشد. نوع استعاره‌های به کار رفته در متن فضایی طبیعت‌گرا ایجاد می‌کند که محور اصلی گفتمان یعنی رستم و سهراب به صورت‌های گوناگون در قالب‌های استعاره‌ای مکرر ظهور می‌کنند. استعاره‌ها در قالب شناختی فضاهای ذهنی رفتن از یک فضا به یک فضای دیگر محسوب می‌شوند و این امر توسط عبارت‌های زبانی موجود در متن به عنوان فعال‌ساز صورت می‌گیرد. استعاره‌های متن رستم و سهراب در چند قالب قابل تحلیل هستند: استعاره‌هایی که مقولاتی کلی‌تر برای آن‌ها قابل فعال شدن است و این مقولات علی‌رغم تنوع زبانی همه یک استعاره را در متن فعال می‌کنند و بنابراین چندین فضای ذهنی با یک فضای استعاره‌ای مرتبط می‌شود. فریم قدرت مهم‌ترین فریمی است که استعاره‌های متن را پیوند می‌دهد. دسته‌ی دیگری از استعاره‌های متن مستقیم فعال‌کننده‌ی استعاره است و مقولات کلی‌تر برای آن‌ها چندان نقش بازی نمی‌کند. دسته‌ی دیگری از استعاره‌ها نیز در متن موجود هستند که یک فضای فرایندی را فعال می‌کنند و از این نظر در خور توجه هستند که فریم آن‌ها بسیار فعال است و عناصری را به متن می‌افزاید که در خود متن نیز ظهور دارند. ثابت بودن عناصر در این فریم‌ها از بعد شناختی در خور توجه است؛ به زیرا دستور شناختی عبارات زبانی را فعال‌سازهایی می‌داند که از دیدگاه نظری می‌توانند در محدوده‌ی دانش کلی هر فریمی را فعال کنند؛ ولی در خصوص استعاره‌های مکنیه این فعال‌سازی بسیار محدودتر از چیزی است که در دستور شناختی مطرح است. این استعاره‌ها عناصری معمولاً انسانی را به فضای بی‌جان متن اضافه می‌کنند و معنای آن‌ها را نسبت به کاربرد معمول آن‌ها در زبان گسترش می‌دهند. مسیر حرکت استعاره‌ها از بابت عینی بودن یا انتزاعی بودن نیز در خور توجه است. اکثر استعاره‌های متن، مسیری از عینی به انتزاعی را دنبال می‌کنند؛ ولی در خصوص استعاره‌های مکنیه استعاره‌هایی یافت می‌شوند که در آن‌ها مسیر حرکت استعاره از انتزاعی به عینی است و این در حالی است که در نگاه شناختی مسیر استعاره عمدتاً از عینی به انتزاعی مطرح شده است. میزان وقوع استعاره‌ها و نوع آن‌ها نشان می‌دهد که استعاره‌های اشخاص بیشترین تاثیر را در متن دارند و گفتمان متن تحت تاثیر عوامل طبیعی است.

منابع

افراشی، آریتا؛ حسامی، تورج؛ کریستینا سالاس، بئاتریس. (۱۳۹۱) «بررسی تطبیقی استعاره‌های مفهومی جهتی در زبان‌های اسپانیایی و فارسی». *جستارهای زبانی*، دوره‌ی ۳، شماره‌ی ۴، صص ۱-۲۳.

https://lrr.modares.ac.ir/browse.php?a_id=8042&slc_lang=fa&sid=14&printcase=1&hbnr=1&hmb=1

افراشی، آریتا؛ عاصی، سیدمصطفی؛ جولایی، کامیار. (۱۳۹۴). «استعاره‌های مفهومی در زبان فارسی؛ تحلیلی شناختی و پیکره مدار». نشریه زبان شناخت، دوره‌ی ۶، شماره‌ی ۲، صص ۳۹-۶۱.

https://languagestudy.ihcs.ac.ir/article_2184.html

پارسا، سیداحمد؛ حسین‌پناهی، فردین. (۱۳۹۰). «استعاره‌های ترکیبی، گونه‌ای نو یافته از استعاره در سروده‌های خاقانی شروانی». شعرپژوهی (بوستان ادب) دوره‌ی ۳، شماره‌ی ۲، صص ۵۰-۲۵.

https://jba.shirazu.ac.ir/article_279.html

ذاکری، اسماعیل؛ ملاکی، زهره. (۱۳۹۷). «بررسی نوآوری در اشعار سلمان هراتی در پرتو استعاره مفهومی». شعرپژوهی (بوستان ادب) دوره‌ی ۱۰، شماره‌ی ۴، صص ۸۹-۱۱۲. https://jba.shirazu.ac.ir/article_4723.html

صفوی، کورش. (۱۳۸۳) «مرگ استعاره». جستارهای نوین ادبی، دوره‌ی ۳۷، شماره‌ی ۱، صص ۱-۱۶.

فرزانه‌فر، احمد. (۱۳۹۸). «تحلیل زبانشناسانه استعاره مفهومی «عشق» در غزلیات امیرخسرو دهلوی». سبک‌شناسی نظم و نشر فارسی (بهار ادب)، سال ۱۲، شماره‌ی ۲، صص ۳۹۶-۳۴۹.

قادری نجف‌آبادی، سلیمان؛ عموزاده، محمد؛ توانگر، منوچهر. (۱۳۹۵). «زبان‌شناسی شناختی: الگوی شناختی چشم در بوستان سعدی». زبان فارسی و گویش‌های ایرانی، دوره‌ی ۱، شماره‌ی ۱، صص ۷۱-۹۵.

https://zaban.guilan.ac.ir/article_1841.html

گندمکار، راحله. (۱۳۹۹). «یکسویگی استعاره‌های مفهومی؛ تحلیلی انتقادی بر مبنای زبان فارسی». علم زبان، دوره‌ی ۶، شماره‌ی ۱۰، صص ۱۷۹-۲۰۶. https://ls.atu.ac.ir/article_10071.html

Crisp, P. (1996). Imagism's metaphors-a test case. *Language and Literature* 5(2) 79-92. doi.org/10.1177/096394709600500201.

Fauconnier, G. (1994). *Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural language*. Cambridge University Press. doi.org/10.1017/CBO9780511624582.

Fauconnier, Gilles and Mark Turner, Mark. 2002. *The way we think: conceptual blending and the mind's hidden complexities*. Basic Books Publishers. ISBN: 0-465-08785-X. 2002.

Gibbs Jr, R. W. (Ed.). (2008). *The Cambridge handbook of metaphor and thought*. Cambridge University Press. doi.org/10.1017/CBO9780511816802.

Hiraga, M. K. (1999). Blending" and an Interpretation of Haiku: A Cognitive Approach. *Poetics Today* 461-481.

Holtgraves, T. (1994). Communication in context: Effects of speaker status on the comprehension of indirect requests. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 20(5), 1205. doi.org/10.1037/0278-7393.20.5.1205.

Katz, A. N. (1992). Psychological studies in metaphor processing: Extensions to the placement of terms in semantic space. *Poetics Today* 607-632. doi.org/10.2307/1773291.

Katz, A. N., & Pexman, P. M. (1997). Interpreting figurative statements: Speaker occupation can change metaphor to irony. *Metaphor and Symbol* 12(1), 19-41. doi:10.1207/s15327868ms1201_3.

Keysar, B. (1989). On the functional equivalence of literal and metaphorical interpretations in discourse. *Journal of memory and language* 28(4), 375-385. doi.org/10.1016/0749-596X(89)90017-X.

Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. in A. Ortony (eds) *Metaphors and thoughts*, 2nd eds. pp.202-251. Cambridge. Cambridge University Press. doi.org/10.1017/CBO9781139173865.

- Lakoff, G., & Johnson, M. (2008). *Metaphors we live by*. University of Chicago press.
- Lakoff, G., & Turner, M. (2009). *More than cool reason: A field guide to poetic metaphor*. University of Chicago press.
- Lodge, D. (1977). *The Modes of Modern Writing: Metaphor: Metonymy, and the Typology of modern literature*. London: Modern Arnold. ISBN. 13: 9780713159493.
- Malgady, R and Johnson, M. (1980). Measurement of figurative language: semantic feature models of comprehension and appreciation. In R. Honeck & R Hoffman (eds) *The handbook of social psychology* pp.239-258. Hillsdale: Erlbaum.
- Mukařovský, J. (1970). Standard language an poetic language. In D.C. Freeman (eds). *Linguistics and literary style*. New York: Holt. ISBN. 978-80-210-7486-6.
- Nowottny, W. (1965). *The language poets use*. London: The Athlone Press. <https://www.amazon.com/Language-Poets-Use-Winifred-Nowottny/dp/0485120097>.
- Ortony, A. (1975). Why metaphors are necessary and not just nice. *Educational theory* 25 45-53. doi.org/10.1111/j.1741-5446.1975.tb00666.x.
- Pilkington, A. (2000). *Poetic effect: a relevance theory perspective*. Amsterdam: John Benjamin. ISBN. 9781556199226.
- Searle, J. R. (1979). *Expression and meaning: Studies in the theory of speech acts*. Cambridge University Press.
- Searle, J. R. 1993. Metaphor. In A. ortony (eds) *Metaphor and thought*, 2nd eds pp.83-111. Cambridge: Cambridge University Press. doi.org/10.1017/CBO9781139173865.
- Short, M. (1996). Exploring the Language of Poems. *Plays and Prose*. London: Longman. doi.org/10.4324/9781315842080.
- Sperber, D., & Wilson, D. (1995). *Relevance: Communication and cognition* (Vol. 142). Cambridge, MA: Harvard University Press. ISBN: 978-0-631-19878-9.
- Titone and Connine. (1994). *Talking on semantic commitment: processing semantically non-decomposable and decomposable idioms*. Poster presented at the annual CUNY conference on Human Science Processing.
- Tsur, R. (1992). *Toward a theory cognitive poetics*. Amsterdam: Elsevier. doi.org/10.1016/S0378-2166(98)00045-9.